

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

İstanbul — 1986

BATINÎ İNKITA

Mehmet ERDOĞAN

ÖZET : Batınî inkita: Hadis senedinin muttasıl ve sağlam olmasına rağmen, çeşitli mülahazalarla o hadisin gizli bir illetle muallel olduğunu kabulle o hadisle ihticacdan yüz çevirme demektir. Bu durum ya nâkildeki mevcut bir noksanlık ve kusur yüzünden olur, ya da menkûlün kendisinden daha kuvvetli bir delile ters düşmesi (muaraza) yüzünden olur. Bu sonuncu kısım da sahih muaraza ve delaleten muaraza olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir.

G İ R İ Ő

İslâm Hukuku'nun ikinci temel kaynağının Kitap'tan sonra «Sünnet» olduğunda şüphe yoktur. Ancak Hz. Peygamber'e nisbet edilen her söz, fiil veya takririn delil olarak kullanılabilmesi için O'na olan nisbetinin sahih olması gerekmektedir.

Herhangi bir hadisin Rasulullah'a nisbetinin sıhhatini ortaya koymada iki tenkit yönü vardır. Bunlardan biri raviler zincirine, diğeri de metin tenkidine yöneliktir. Muhaddislerin uyguladıkları hadis tenkit metodunun tarihte bir eşi ve benzeri bulunmamakla birlikte, müsteşrikler hadis tenkidinde muhaddislerin daha çok senet üzerindeki hassasiyetlerini itiraf etmişler fakat, aynı hassasiyetin metin üzerinde de gösterildiğini söylemekten kaçınmışlar ve onların metin tenkidi ile ilgilenmediklerini ileri sürmüşlerdir.

Zâkir Kâdî de, İlâhiyât Mecmûası'nın IV. sayısında yayınlanan «Dînî ve Gayr-ı Dînî Rivâyetler» adlı makalesinde, muhaddis-

lerin hadis ilimlerine fevkalade bir ehemmiyet atfettiklerini ifade eden sonra ancak bazı kusurların göze çarptığını ifade eder. Bu meyanda saydığı dokuz noksanlıktan bazıları metin tenkidine yeterince yer vermedikleri ile ilgilidir. Zâkir Kâdirî'ye göre sağlam bir hadis elde edebilmek için sadece senetteki ravilerin güvenilirliği ile yetinilmemeli, isnad tenkide tabi tutulmalı, hadisin Kur'ân'a, selîm fikir ve sahîh akla uygun olup olmadığı ele alınmalı, dirâyet-i hadis ilmine ehemmiyet verilmeli, isnad silsilesine ehemmiyetle metin ve manayı ikinci dereceye itme anlayışından vazgeçmelidir (s. 194). Nitekim ilk devirlerde isnaddan ziyade metne önem verildiğini belirten Z. Kadirî, ravilerin güvenilir olmaları ölçüsünün rivayetlerinin kabulünde iyi bir usul olduğunu ancak bunun yeterli olmadığını, bu ravilerin sözlerinin diğer ölçüler nokta-ı nazarından tenkide tabi tutulmalarının gerekliliğine işaretlerle bu konuların hep ihmal edildiğini, bunların büyük noksanlıklar olduğunu ifade eder.

Şu bir gerçektir ki, münekkitlerin isnaddaki raviler ve rivayetin şartları ile ilgili yaptıkları bütün araştırmalar sağlam bir metin ortaya koymak içindir. Zira çoğu zaman sahîh bir senet, sahîh bir metinle son bulur ve hisse muhalif olmayan makul, mantıkî bir metin de çoğu zaman sahîh bir senetle beraber zikredilir.

Yukardaki iddianın aksine muhaddisler senet tenkidinde sadece râvilerin durumları ile yetinmemişler tarih ve coğrafya ölçülerinden, psikoloji ve sosyolojiden de faydalanmışlardır.¹

Mevzu hadisin alametleri olarak saydıkları bütün deliller metinle ilgilidir. Gramer hatası ve ifade bozukluğu, akli prensiplere veya hisse aykırılığı, va'd ve va'id konularındaki ölçsüzlük ve aşırılık, hadisin belîğ ifadesinin, usulcülerin veya kelamcılarının kapalı ve anlaşılması güç sözlerine benzemesi, devlet idaresine hakim olan zümreye yaklaşmak arzusu ile uydurulmuş olması... işte bütün bunlar Hz. Peygamber'e yakışmayan sözlerin O'nun sözleri arasına sokulması itibarı ile hadis metnini ilgilendiren hususlardır.

Bu durumlar karşısında muhaddislerin daha çok seney üzerinde mi, yoksa metin üzerinde mi durduklarını tayin etmek gere-

1 Örnekler için bkz. Subhi Salih, Hadis İlimleri ve İstılahları, trc. Y. Kandemir, Ank. 1971, s. 227-228

kirse kesin olarak söylenecek söz ,onların metin üzerinde daha çok durduklarını belirtmek olacaktır; çünkü senet bizi asıl söze ve metne götüren bir vesileden ibarettir.²

Hadislerin delil olarak kullanılabilmesi için illetten salim olması gerekmektedir. Alimler illetin daha çok senette bulunduğunu söylemekle beraber metindeki illeti de reddetmemişler ve şöyle demişlerdir: «Bir hadisin metninde illet bulunabileceği için, mutlak olarak onun sahih olduğuna hükmedilemez. Hadiste kusur en fazla senette bulunmakla beraber metinde de bulunabilir ve senet sağlam, muttasıl olmakla birlikte gizli bir illet sebebi ile hadis ma'jul olur ve onunla ihticacda bulunulmaz.»³

Bu küçük çalışmada biz bu konu üzerinde duracak ve Hanefî usulcülerinin «bâtînî intitâ'» dedikleri bu konuyu kısaca izah etmeye çalışacağız.

Bâtînî intitâ', başka bir ifade ile hadis senedinin sağlamlığına rağmen çeşitli mülahazalarla o hadisin gizli bir illetle muallel olduğunu, manen munkatı olduğunu kabulle o hadisle ihticactan yüz çevirme örneklerini bizzat sahabe zamanında görüyoruz. Hz. Ömer'in cünüplük hali için teyemmümün kifayet edeceğine dâir Ammar hadisini gizli bir illetten dolayı kabul etmediğini,⁴ kitaba ve Sünnete muhalif bulduğu için Fatıma bt. Kays hadisini reddettiğini, Hz. Ayşe (r.a.)'nın «Ölü, ailesinin ağlaması yüzünden azap görür.» hadisini, hiçbir kimsenin başkasının yaptığından sorumlu olmayacağını bildiren ayete (en-Necm: 38) dayanarak reddetmesini v.b. buna örnek olarak gösterebiliriz.⁵

Hanefîlerin fazlaca önem verdiği bâtînî inkıtâ', aynı ıstılah kullanılsa bile itibara alınıyor ve İmam Malik (v. 179) haber-i vahidle amel için Medine ahâlisinin tatbikatına ve kıyasa muhalif olmaması gibi şartlar ileri sürerek büyük ölçüde Hanefîlerin tutumu gibi davranıyor.

Sözü fazla uzatmadan konuya girmek istiyoruz.

2 Geniş bilgi için bkz. S. Salih, a.g.e., s. 220-230

3 S. Salih, a.g.e., s. 223

4 ed-Dihlevî, Huccetullâhi'l-bâliğa, Beyrut, t.y., c. 1, s. 142

5 Başka örnekler için bkz. S. Salih, a.g.e., s. 248, el-İzmirî, Haşiye alâ'l-Mir'ât li Molla Hüsrev, c. 2, s. 219.

Hadiste bâtinî inkıta' iki sebeple olur:

1 — Nâkildeki noksanlık ve kusur yüzünden. Maddî varlık itibarı ile sened zincirinde bir noksanlık (inkıta') olmamakla beraber, râvîdeki bir kusur ve noksanlık sebebi ile mânen munkatı sayılmaktadır. Bu noksanlık ve kusur ravinin akıl, adalet, zabt ve İslam şartlarına yönelik olduğundan, yine senede yönelik tenkit kapsamına gireceği için konu haricine bırakıyoruz.

2 — Menkûlün kendinden daha kuvvetli bir delile muarazası (ters düşmesi) yüzünden olur. Bu kısım sarîh muâraza ve delâleten muâraza olmak üzere iki şekilde olur.

A — SARİH MUARAZA:

Bu kısımda muaraza açıktır ve aşağıda beş madde halinde tenkitleri ile beraber arzedilecektir.

I — Menkûlün aklen muhal olması:

Burada kasıt iki zıddın bir araya getirilmesi veya her ikisinin de ortadan kaldırılması, parçanın bütünden büyük olması gibi aklen muhal olan şeyler olup, insanın uçması, uzak mesafelere kısa zamanda gidilmesi veya oranın görülmesi, sesin ulaşması gibi âdeten muhal olan şeyler değildir. Dolayısı ile âdeten mümkün görünmeyen şeylerin nakledilmesi durumunda diğer sıhhat şartları tamamsa haberin kabulüne bir mani yoktur. Mi'râc hadisi, cennet ve cehennem görünmesi gibi konularla ilgili hadisler bu kabilindedir.

II — Haberin Kitâb'a muarazası:

Eğer hadis Allah'ın Kitâb'ına muhalif ise —sıhhat şartlarını taşısa bile— mânen munkatı'dır ve o hadis kabul edilmez, onunla amel edilmez. Ayetin hâs ve nas gibi delâletinin katî olması veya âmm ve zâhir gibi delâletinin katîliğinde ihtilaf olması durumu değiştirmez. Her iki durumda da ayete ters düşen hadis terk edilir.

Burada söz konusu edilen hadis haber-i vâhittir. Aneak Hanefîlerin hadis taksimi cumhurunkinden farklıdır. Hanefîlere göre

meşhur ve müstefiz hadisler haber-i vâhit kapsamında değildir.⁶ Haber-i vâhitten kuvvetli olduğu için Kitap'la muaraza durumunda terk edilmez, her iki delille de amel için tahsis, takyîd, Kitâb'a ziyade vb. gibi yollara gidilir.

Hanefiler Kitap'a muâraza durumunda haber-i vâhidin (cumhur istilâhında garib hadis) bâtını inkıta ile muallel bulunarak terk edilmesine aklî ve naklî açıdan delil getirmektedirler.

Aklî delilleri: Kitap gerek metni gerekse isnadı bakımından mütevâtirdir, hiçbir şüphe yoktur. Haber-i vâhidin ise gerek seneinde gerekse metninde şüphe vardır. Manen rivayetin cevazı konusu da göz önünde bulundurulursa metindeki şüphe daha da artar. Dolayısı ile muaraza durumunda şüpheli olan delil bırakılır, kuvvetli olanı alınır.

Has ve nasla teâruz durumunda durum açıktır. Çünkü her ikisinin de medlûlüne delâleti katîdir.

Âmm ve zâhire gelince medlûllerine delâleti zannî kabul edilirse sıhhat şartlarını ihtivâ etme durumunda her iki delille de amel etmek için haber-i vâhit dikkate alınır. Amm tahsis edilir, zâhir terk edilir. Bununla birlikte bu durumda bile kitabın tercih edileceğine Fâhru'l-İslâm (v. 482) işaret etmiştir. (*)

Âmm ve hâssın medlûlüne delâletinin katî olduğunu kabul edenlere gelince onlara göre has ve nasda olduğu gibi haber-i vâhitle amel edilmez. Çünkü zannî olana kuvvetli delilin karşısında itibar yoktur.

Naklî delilleri ise iki hadisten ibarettir: Bunlardan birincisi

فَايَمَا شَرَطَ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ

«Allah'ın Kitab'ında olmayan hangi şart olursa olsun batıldır.» hadisidir. (**). Hadisdeki şarttan maksat bizzat Kitap'ta olmayan şart değildir. Öyle olsaydı bu hadisin kendisi de Kitap'ta olmadığından dikkate alınmazdı. İcma ile sabittir ki Kitap'ta olmayan haber-i vâhitle, kıyasla sabit olan hükümler vardır. Öyleyse mak-

6 Hanefilerin taksimi için bkz. Zeydân, Abdülkerim, el-Veciz, İstanbul 1979, s. 137

* el-İzmîrî, a.g.e., c. 222

** Hadisi el-Buhârî, el-Mükâteb: 3/1; eş-Şurût: 17; en-Nesâî, et-Talâk: 31 de rivayet etmişlerdir.

sât Kitab'a muhalif olan şarttır. Bu da Allah'ın Kitab'ına muhalif her hadisin merdud olduğuna bir nas olmuş olur. (*)

İkincisi:

تكرر الأحاديث لكم بعدى فإذا روى لكم عنى حديث فاعرضوه على كتاب الله
فما وافقه فاقبلوه واطمئنا انه منى وما خالفه فردوه واطمئنا انى منه برى

«Bana nisbet edilen her şeyi, Allah'ın Kitab'ına arzediniz; Ona uyarsa ben söylemişimdir, onu kabul ediniz. Ona aykırı olanları ise reddediniz ve biliniz ki ben ondan uzağım.» hadisidir.

Mesele hadisin Kur'an'a arzı meselesidir. Hadisi Kütüb-ü tis'a içerisinde bulamıyoruz. (**). Bununla birlikte farklı lafızlarla İbn Abdilberr, Câmiu beyânî'l-ilm, el-Medîne el-Münevvere, 1388/1963, II, 233; Tefsîru'l-Kurtubî, Mısır, Daru's-ş-a'b, tarihsiz, I, 33; Zeyd b. Ali'den mürsel olarak aynı anlamda bir rivayet olarak Tefsîr-i Taberî, el-Kahire, 1373/1954, XXV, 112 de' rivayet edilmiştir.

Karşı tenkitlere girmeden önce istidlal şeklini arz edelim: Hadisin Kitab'a arzı emirdir ve mutlaktır. Mutlak emir vücûb ifade eder. Öyle ise hadisin Kur'an'a arzı vaciptir. Vücûbun neticesi ise ya kabuldur veya reddir. Uygun olan reddedilemez. Öyle ise muhalif olan reddedilmek için taayyün etmiş olur.⁸

Hadisin tenkidi: Hadise akli ve naklî yönden itiraz edilmiştir. Yahyâ b. Maîn (v. 233) hadisin mevzu olduğunu ve zındıklar tarafından uydurulmuş olduğunu söylemiştir.⁹ Abdurrahman b. Mehdî (v. 198), el-Hattâbî (v. 388), İbn Abdilberr (v. 463) de aynı kanaatte olup bid'at fırkalarınınca uydurulmuş olduğunu söylerler.

Aklen de şöyle karşı çıkmıştır: Bu (hadis) nihayet vahit haberdur. Hadisin mütevatir ve meşhur kısmı tahsis edilmiştir. (Yani tahsis olunmuş âmm'dir. Hanefîlere göre de âmm tahsisten sonra zan ifade eder.) Böyle olunca nasıl olur da bununla bir usul kaidesi sabit olabilir. Obür taraftan «Peygamber size neyi verirse

* eş-Serahsî, Usûl, Beyrût 1973, c. 1, s. 364

** el-İzmîrî Haşiyesi'nde el-Buhârî tarafından rivâyeti söyleniyorsa da bulunamamıştır. Bir sehv eseri olsa gerektir.

7 Yıldırım, Suat, «Hadisleri Kur'an'la Karşılaştırma Meselesinin Kaynakları», A.Ü. İslâmî İlimler Fak., Tayyip Okıç Armağanı, Ankara 1978, s. 106'dan naklen.

8 el-İzmîrî, a.g.e., c. 2, s. 222.

9 Aynı yer; eş-Sevkânî, İrşâdu'l-fuhûl, Mısır 1349, s. 29; S. Salih, a.g.e., s. 229; Hadis hk. mütalaa için ayrıca bkz. eş-Şâtıbî, el-Muvâfakat thk. Abdullah Dıraz, c. 4, s. 18.

onu alınız.» (el-Hasr: 7) ayetine de muhaliftir. Çünkü ayet mutlaklıdır. Sonra bir kısım bilginler derler ki: «Biz her şeyden önce bu hadisi Allah'ın Kitab'ına arzeder ve görürüz ki, bu hadis Allah'ın Kitab'ına muhaliftir. Çünkü yukarıdaki âyette Peygamber'in sözlerinden yalnız Kur'an'a uygun olanının alınmasına dair bir şart yoktur.»¹⁰ ve Hanefileri kendi delilleri ile ilzam etmek isterler.

Hanefi'ler bu tenkide şöyle cevap veriyorlar: Ayet aslında gaminetlerle ilgilidir. Umûmiliğini kabul etsek bile âyet Peygamber (S.A.S.)'dan ya bizzat işitmekle, ya tevâtür veya en azından şöret yolu ile tahakkuk eden hadisın kabul edilmesini vacip kılar. Sübûtunda tereddüt olan hadisler de Kur'an'a arz edilir.¹¹

Suat Yıldırım'ın da ifade ettiği gibi, hadisleri Kur'an'a karşılaştırmak hadis rivayetinde hassasiyete davet eden bir tedbir olarak görünmektedir. Bunu yapmakla Hz. Peygamber'e isnad ederek hadis uydurmak kadar hata veya yanılmalara da engel olmak arzu edilmiştir.¹² Girişte de temas ettiğimiz gibi Z. Kâdirî de hadislerin Kur'an kıstasına vurulmasının hadislerin sıhhati konusunda bir tedbir olacağı ve böyle bir ameliyenin gerekliliği görülmüştür.¹³

Nitekim es-Serahsî (v. 490) Hanefilerin hadis karşısındaki tutumu ile ilgili mütalaalarında şöyle diyor:

«Hadislerin Kitab'a ve meşhur hadise arzında dinin korunması gayesi vardır. Çünkü bid'at ve hevâlar Kitap ve meşhur sünnete haber-i vahidi arzetmenin terkedilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bir grup haber-i vâhidi —Rasulullah'a ulaşmasındaki şüpheye ve yakîn ilim ifade etmemesine rağmen asıl kabul etmişler, sonra da Kitap ve meşhur sünneti bunlara uygun düşecek şekilde tevil etmişler, Kitab'a tabi olacakken, Kitab'ı ona tabi kılmışlar ve kati olmayanı esas kabul ederek heva ve bid'atlere düşmüşlerdir. En doğru yol imamlarımızın (Hanefî) kabullendiği her delili kendi layık olduğu yerine koyma şeklindeki telakkidir. Çünkü onlar Kitab'ı ve meşhur sünneti asıl kabul etmişler, sonra şö-

10 Yıldırım, Suat, a.g. makale, s. 105.

11 el-İzmirî, a.g.e., c. 2, s. 223.

12 Yıldırım, S., a.g. makale, s. 107

13 Z. Kâdirî, «Dini ve Gayr-ı Dini Rivâyetler», İlahiyat Mecmuası, IV. Sayı, s. 194.

ret bulmayan âhâd tarikle rivayet edilen ve bazı şüpheleri içeren vahit haberi bu iki asla arzetmişler, muvâfık olanı almış, kabul etmişlerdir. Kitapta ve meşhur sünnette zikrini bulamadıkları vahit haberi de almışlar ve onunla ameli vacip görmüşler, muhalif bulduklarını da —Kitap ve sünnetle amel etmek, hilafına garib hadisle amel etmekten daha gerekli bir husustur gerekçesi ile— reddetmişlerdir.¹⁴

Hadislerin Kur'ân'a arzını konu edinen makalesinde Suat Yıldırım netice olarak «kullanılmasında aşırı gitmemek şartı ile bu karşılaştırmayı yerinde bir tedbir» olarak bulmuştur. Sahabelerin bu işi yaptıklarını, Hz. Peygamberin hadislerinin sonunda ilgili ayetlerden okuduklarını, üçüncü asrın ortalarına ait tanınmış hadis mecmualarının musanniflerine de aynı düşüncenin hakim olduğunu, kitaplarının, bilhassa el-Buharî'nin (v. 256) eserinin birçok kitap ve bâb başlıklarını bir ayetin teşkil etmesi, böylece o kitap ve baktaki hadislerin baştaki ayetin tefsirinden ibaret olduğunun anlatılmak istenmesi... gibi noktalardan hareketle yukarıdaki kanaate ulaşmıştır.

Kitaba arz konusu şu halde bir prensip olarak benimsenmelidir. Ancak arz neticesi «Kitab'a muhalif olma»nın sınırları ne olacaktır? İşte Hanefilerle diğerlerini ayıran asıl nokta kanaatimce burasıdır. Mesela önemli bir ihtilaf kaynağı olan «hadislerin Kur'an'a ziyade getirmesi meselesi» bir muhalefet sayılacak mı? Hanefiler bunu bir muhalefet sayar ve dolayısı ile ilgili vahid haberi reddederler.¹⁵

Burada haklı olarak şöyle bir sual sorulabilir: Peygamber (A.S.) in bir görevi de «TEBYİN» (en-Nahl : 44) olduğuna göre elbette Kur'an'ın mücmelini beyan, âmminı tahsis, mutlakını takyid gibi beyan ve tefsirlerde bulunacaktır. Beyan eden edilenin elbette aynı olmayacak ziyadelikler getirecektir. Dolayısı ile muhalefetten maksat hiç bir türlü teâruzun önlenememesi, hiçbir şekilde cem ve te'lifin mümkün olmaması durumu olmalıdır. Nitekim

14 es-Serahs, a.g.e., c. 1, s. 367-368

15 Hanefilerin bu telakkîlerinin sert ve bol örnekli bir tenkidi için bkz. İbnul-Kayyim, İ'lâmu'l-muvakkî'in, Mısır 1955, c. 2, s. 287-290

eş-Şevkânî (v. 1250) de muhalefetin sözünü ettiğimiz biçimde olması gerektiğine işaret etmektedir.¹⁶

Hadisin Kitab'a muârazasının örnek: Fatıma bt. Kays hadisi. Bu kadın, kocası Ebû Amr b. Hafs'ın kendisini üç talakla boşadığını ve Rasûlullah'ın kendisine nafaka ve süknâ takdir etmediğini

rivayet eder. Bu hadisi Hanefiler *اسكنوهن من حيث سكنتم من وجدكم*

(et-Talak: 6) ayetine muhalefetinden dolayı reddederler. Nitekim Hz. Ömer de aynı şekilde reddetmiş ve «Rabbimizin kitabını ve Peygamberimizin sünnetin bir kadının sözü için terkedemeyiz. Ne bilelim doğru mu söylüyor, yalan mı; iyi bellemiş mi, unutmuş mu?» demiştir.¹⁷

Ayetin süknâ hakkındaki muhalefeti açıktır. Nafaka hakkın-

daki istidlal ise İbn Mes'ûd'un *اسكنوهن من حيث سكنتم وانفقوا عليهن* şeklindeki kırâati ile birleştirilmesi ile olmaktadır. Zira Hanefilere göre meşhûr kırâtle —meşhûr sünnette olduğu gibi— kitaba ziyade caizdir.¹⁸

III — Kuvvetli sünnete muarazası yüzünden:

Vahit haberin kendinden daha kuvvetli sünnete ters düşmesi durumunda da bâtını inkıtâdan bahsedilir. Çünkü mütevâtir sünnet veya müstefiz sünnet yahut da üzerinde ittifak edilen hadisler yakın ilim ifade etmek hususunda Kitap menzilesindedir. Kendisinde şüphe bulunan haberler yakın ilim ifade eden haberler karşısında merdüttür. Sünnet içerisinde meşhûr kısmı da her ne kadar yakın ilim ifade etmezse de vâhid haberden (garîb) daha kuvvetli, şüpheden daha uzaktır. Tuma'nînet yani zannın üstünde yakine yakın bir kanaat verir. Dolayısı ile meşhûr sünnete muâriz olan haber-i vâhidle de amel olunmaz. Buna göre «Beyyine müddei üzerine, yeminde inkâr edene (müddeâ aleyh).» meşhur hadi-

16 eş-Şevkânî, a.g.e., s. 49.

17 Müslim, et-Talâk: 46; Ebû Dâvûd, et-Talâk: 40; ed-Dârimî, et-Talâk: 10.

18 el-İzmîrî, a.g.e., c. 2, s. 222

sine¹⁹ muâriz olan «bir şahid ve yeminle hükmet»meyi bildiren haber reddolunur. Çünkü meşhur olan hadiste yeminin müddeî değil de münkir üzerine olduğunu ifadenin yanında beyyine ile yeminin bir arada cem edilemeyeceğine dair beyan vardır. Taksim işi şirkete münâfidir. Dolayısı ile bir şahit ve yeminle hükmedilir hadisi reddedilir.²⁰

IV — İcmâa muâraza:

İcmâı kesin delil olarak kabul edenlere göre hadisin icmaa da muâriz olmaması gerekir. Eğer icmâa muâfız olursa bâtinî inkıtâ' ile muallel olmuş olur.

V — Kıyasa muâraza:

Burada kıyastan maüsat Kitap ve Sünnet ile sabit olmuş dî-nî prensipler, genel kâideler manasına olursa o zaman yukarıda zikredilen Kitab'a ve kuvvetli sünnete muâraza başlıkları altına girmiş olur. Bu konuda İmam Malik'in de Hanefîlerin yanında yer aldığını hatırlatmakta fayda vardır.²¹

Eğer bir rey ameliyesi olan kıyas kastedilire, o zaman cumhura göre haber-i vâhid kıyasa takdim edilir. Bu konuda eğer kıyasın mukaddimleri katî ise kıyas takdim edilir, zannî ise haber takdim edilir... şeklinde Ebû Bekir el-Bbhurî'ye (v. 375) ait bir görüşle Ebû Bekir el-Bâkılânî'ye (v. 403) ait her ikisinin de müsavi olacağına dair başka görüşler de vardır. eş-Şevkânî'ye göre eğer vahid haber sahih veya hasen olarak tahric edilir ve hiçbir şekilde kıyasla cem ve telif etme imkanı olmazsa haber takdim edilmelidir. Musarrât hadisi, bey-i arâyâ hadislerinde olduğu gibi. Haberin kıyasa takdimine sahabe ve tabiünun tutumu ile Muaz hadisi delil olarak kullanılanlar cümlesindedir. Ayrıca haberin sıhhati üzerinde durma işleminde ya-

19 el-Buhârî, er-Rehn: 6; et-Tirmîzî, el-Ahkâm: 12; İbn Mâce, el-Ahkâm: 7

20 es-Serahsî, a.g.e., c. 1, s. 367. Konunun mukayeseli bir tetkiki için bkz. M.M. Şeltût ve M. Ali Sâ-yis, Mukaranetü'l-mezâhib fi'l-fıkh, Mısır 1953, s. 127-131.

21 Bkz. Zeydan, A., a.g.e., s. 142.

pılacak hata, kıyasın sıhhati üzerinde durma işleminde yapılacak hata ihtimalinden daha azdır. Çünkü kıyasın şartları pek çoktur.²²

B — DELALETEN MUARAZA :

Bu kısımda haberin daha kuvvetli bir delile karşı muarazası açıktan açığa yoktur. Ama haber yine de bâtinin illetlidir. Ve onunla amel edilmez, terkedilir. Bu şekildeki muaraza iki yolla anlaşılır:

I — Belvây-ı âmmda hadisin şâz olması ve ashabın o hadisi rivayet etmekten yüz çevirmesi:

Konu herkesi ilgilendiren, herkesin amel etmesi gereken bir konudur. Dolayısı ile normal bir müslümanın veya seçkin sahabelerin amel etmek için o meseleyi bilmelerine ihtiyaç vardır, dinin tebliğcisi olan Peygamber (A.S.) da onların muhtaç oldukları herşeyi onlara öğretmekle memurdur ve fiilen de muhtaç oluncak bilgileri öğretmiş ve kendilerinden sonrakilere nakletmeleri için onlara haber vermiştir.

Buna göre hadise herkesi ilgilendiren bir husus ise açıktır ki, Hz. Peygamber onun umuma açıklanmasını ve onlara öğretilmesini terk etmemiş, sahabe de yaygın bir şekilde kendinden sonrakilere nakletmişlerdi. Bunun böyle olması zarûridir. Bununla birlikte onlardan yapılan nakil yayılmamış ve garip kalmışsa anlarsız ki, bu ya râvinin bir şehvidir, ya da o haber neshedilmiştir. Eğer böyle olmasaydı herkesin bilmeye ihtiyaç duyduğu bir haberi nakilde bir kişi yalnız kalmaz, mutlaka yayılırdı. Nitekim havanın açık olduğu zaman Ramazan hilalinin sabit olması için tek bir kişinin şehâdeti de makbûl değildir. Hava açıktır. Herkesin Ramazan hilalini görmeye ihtiyacı vardır. Bununla birlikte tek bir kişi çıkıp hilali gördüğünü söylüyor. Fakat durum (zahir) onu yalanlıyor ve şehadeti kabul edilmiyor.

Bu asıldan hareketle Hanefiler bu vasıfta buldukları edep mahalline elin teması durumunda abdest almanın gerekliliğini ifade eden hadisi, eteşin pişirdiği yemeği yemeden, cenaze taşımadan dolayı abdest almayı gerektiren hadisleri kabul etmemişlerdir. Yi-

ne «besmelenin cehri» hadisini, rukû'a giderken ve doğrulurken elleri kaldırma²³ hadisini kabul etmemişlerdir.²⁴

II — Hacet olduğu halde ahabın o hadisle ihticacta bulunmayıp reye başvurmaları:

Bu durum da hadisin bâtinî inkita' ile muallel olduğunu ortaya kor. Çünkü sahabe dinin nakli konusunda temeldirler ve onlar delilleri gizlemekle itham olunamaz. Delil olan bir şeyle ihticacı bırakıp da delil olmayan şeylerle meşgul olmak da düşünülemez. Bu durumda sahabe arasında bir konuda ihtilaf belirir ve ilgili haber varken delil olmayan reye başvurarak aralarında delil ikamesine çalışırlarsa ve daha sonra rivayet edilecek haberi delil olarak kullanmamışlarsa onların bu haberden yüz çevirip, hacet anında kullanmamaları o hadisin ya râviden bir sehv olduğuna, ya da mensûh olduğuna delalet eder. Zira o konuda sahih bir haber olsaydı, hiç olmazsa bir kısmı diğerlerine karşı o hadisi delil olarak kullanacak ve aralarındaki reye binaen doğan görüş ayrılıkları ortadan kalkacaktı.

Bu asla istinaden Hanefiler (talakın tevfihi konusunda)

الطلاق للرجال والعدة للنساء

hadisi²⁵ ile amel etmemişlerdir. Zira sahabenin ileri gelenleri bu konuda ihtilâfa düşmüş, bu hadisle ihticacdan yüz çevirmişlerdir. Küçüklerin mallarından zekât verilmesi konusundaki

ابتغوا في اموال اليتامى خيرا كيلا تأكلها الصدقة

hadisi de bu kabilden diğer bir örnektir²⁶.

Buraya kadar bir plan dahilinde arzutmeye çalıştığımız bâtinî inkita sebeplerinden başka metin tenkidinde kıstas olarak kullanılmak üzere, çoğunluk ümmetin ameline muhalif olmaması, Medine ehlinin ameline muhalif olmaması, ravinin rivayet ettiği haberin hilâfına amel etmemesi vb. gibi daha başka ted-

23 S. Sâbık, Fıkhu's-sünne, c. 1, s. 122 de Hanefilerin vahit haber telakki ettikleri bu hadisi 22 sahabînin rivayet ettiğini söyler.

24 el-Muvatta, et-Talâk: 70

25 es-Serahsî, a.g.e., c. 1, s. 369

26 Muvatta, Talak, 70

birler ileri sürenler olmuştur. Ancak bunlar kanaatimizce aşırı birer tedbir gibi gözükmektedir. Eş-Şevkânî İrşâdu'l-fuhûl'ünde bunları kısa kısa zikr ve tenkitle reddeder²⁷.

SONUÇ : Buraya kadar bâtinî inkıtâyı izah sadedinde arzettiğimiz hususlardan da anlaşılacağı üzere müslümanlar hadis tenkidi karşısında sadece senetle alâkadar olmayıp metin tenkidine de aynı derecede hatta daha fazla önem verdiklerini ve bu konuyu «bâtinî inkıtâ» adı altında kitaplarında müstakil olarak ele aldıklarını gördük. Ancak ümmet içinde bu konuda Hanefiler daha bir başka şekilde temayüz etmiş, seleften kendilerine Hz. Ömer gibi birçok örnekler bulmuşlardır. İfrata düştükleri konular da şüphesiz olmuştur. Konu içerisinde bunlara kısmen de olsa temas edilmiştir.